

УДК 37.047:81' 246.2

*ОКСАНА ЦЮНЯК, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки початкової освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Україна
ORCID ID 0000-0002-4573-1865
oksana.tsiuniak@pnu.edu.ua*

*СВІТЛАНА ДОВБЕНКО, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки початкової освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Україна
ORCID ID 0000-0003-2316-0579
svitlana.dovbenko@pnu.edu.ua*

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПЕРІОД ВІЙНИ

*OXSANA TSIUNIAK, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Chair of Pedagogy of Primary Vasyl Stefanyk
Precarpathian National University, Ukraine*

*SVITLANA DOVBENKO, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate
Professor, Associate Professor of the Chair of Pedagogy of Primary
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine*

THE PROBLEM OF SOCIAL-EMOTIONAL INTELLIGENCE DEVELOPMENT FUTURE TEACHERS OF PRIMARY SCHOOL IN THE PERIOD OF WAR

Стаття присвячена проблемі розвитку соціально-емоційного інтелекту майбутніх учителів початкових класів у період війни. Зокрема, розкрито сутність понять "емоційний інтелект", "соціальний інтелект", "соціально-емоційний інтелект майбутніх учителів початкових класів".

Визначено, що специфічною особливістю професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів у закладах вищої освіти в період війни є те, що засвоєння комплексу необхідних загальнотеоретичних знань, умінь і навичок для успішного виконання професійних функцій повинно відбуватися з використанням різних хвилин рефлексії, вправ і технік, що спрямовані на формування емпатії, довірливого ставлення усіх учасників освітнього процесу один до одного. Розвиток соціально-емоційного інтелекту майбутніх учителів початкових класів пов'язаний з оптимізацією мотиваційної сфери, формуванням уміння саморегуляції, посиленням адап-

тивних можливостей, соціальної активності, професійної майстерності, цілеспрямованості, вмотивованості на якісне виконання професійних обов'язків у різних умовах, зокрема, і у період воєнного часу.

Ключові слова: інтелект, емоції, емоційний інтелект, соціальний інтелект, соціально-емоційний інтелект, майбутні вчителі початкових класів, заклад вищої освіти.

Summary. The article is devoted to the problem of the development of social-emotional intelligence of future primary school teachers during the war. In particular, the essence of the concepts "emotional intelligence", "social intelligence", "social-emotional intelligence of future primary school teachers" was revealed.

It was determined that a specific feature of the professional training of future primary school teachers in higher education institutions during the war is that the assimilation of the complex of necessary general theoretical knowledge, abilities and skills for the successful performance of professional functions should take place with the use

of various reflection, exercises and techniques aimed at on the formation of empathy, a trusting attitude of all participants in the educational process towards each other. The development of the socio-emotional intelligence of future primary school teachers is connected with the optimization of the motivational sphere, the formation of the ability to self-regulate, the strengthening of adaptive possibility social activity, professional skill, purposefulness, motivation for the quality performance of professional duties in various conditions, in particular during the wartime period.

Key words: intelligence, emotions, emotional intelligence, social intelligence, social-emotional intelligence, future primary school teachers, higher education institution.

Мета: з'ясувати сутність поняття "соціально-емоційний інтелект" у вимірі сучасного наукового знання та визначити його роль у професійному становленні майбутніх учителів початкових класів у період війни.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Реалії сучасного світу, бо-

ротьба українців за Свободу і Незалежність у російсько-українській війні, яка триває на території нашої держави вже вісім місяців, навчання у перервах між повітряними тривогами спонукають до перегляду окремих установлених поглядів на цілі та завдання вищої освіти загалом та професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів зокрема.

Нині важливими в освітньому просторі закладів вищої освіти постають питання збереження життя людей, їхньої безпеки та ментального здоров'я, а також професійної підготовки конкурентоспроможного компетентного фахівця, лідера з високим рівнем розвитку емоційного інтелекту, котрий креативно і критично мислить, володіє навичками ефективної комунікації, постійно навчається, легко адаптується до змін і вимог соціального середовища, уміє долати різні випробування та стреси, ставиться позитивно до життя, продуктивно працює у команді, застосовує тайм-менеджмент, а також здатний до самоорганізації, саморефлексії, педагогічної творчості і партнерства тощо. Набуття цих м'яких навичок тісно пов'язане з соціально-емоційним інтелектом і залежить від рівня його розвитку в тих, хто обирає професію учителя, яка вимагає значних психоемоційних затрат, вирішення непростих, неочікуваних педагогічних ситуацій. Закономірно, що вчитель не зможе ефективно розвивати соціально-емоційний інтелект у здобувачів освіти, якщо не володіє ним сам. Тому виникає необхідність з'ясувати сутність терміна "соціально-емоційний інтелект", що привертає увагу освітян, науковців, учителів-практиків, та визначити його роль у професійному становленні майбутніх учителів початкових класів у період війни.

Аналіз досліджень і публікацій.

Наукові розвідки доводять, що особливості розвитку емоційного інтелекту в юнацькому віці вивчають О. Айгунова, Ю. Бреус, Л. Вахрушева, О. Єгорова, Н. Самуйлова, А. Клименко, Є. Миронюк, О. Наконечна, О. Новак, Л. Ракітнянська, Т. Скорик, Т. Фогель та інші. На необхідності розвитку емоційного інтелекту студентів у процесі

навчання наголошують С. Дерев'янку, Т. Шиян, В. Зарицька, Т. Гудкова, В. Фурман та інші. До дослідників соціального інтелекту належать Е. Івашкевич, Л. Ляховець, О. Матеюк, Є. Миронюк, І. Недозим, С. Руденко, Ю. Суходоля. Проблема розвитку соціально-емоційного інтелекту майбутніх учителів початкових класів в умовах війни залишається пріоритетною у педагогічній науці і практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасне суспільство характеризується інноваційними перетвореннями в різних сферах життя людини. Обов'язковими і необхідними якостями особистості стають уміння толерантно спілкуватися, висловлювати й обґрунтовувати власну думку, приймати рішення, професійно зростати, самостверджуватися. Між тим, неодмінним супутником життя людини є емоції, які домінують у спілкуванні та професійній діяльності. Принагідно зазначимо, що стейкхолдери все частіше звертають увагу на те, як кандидат на посаду вчителя говорить про себе, чи розуміє свої емоції, чи може ними управляти, чи здатний правильно оцінювати емоційні стани інших людей тощо. Сучасний учитель – це той, хто зацікавлює, спрямовує, підтримує, мотивує, надихає. Серед актуальних професійно важливих якостей такого вчителя – уміння продуктивно взаємодіяти з усіма учасниками освітнього процесу, емоційна рівновага, стресостійкість, толерантність, комунікативність, уміння запобігати конфліктам і розв'язувати їх, спроможність до ефективної командної роботи, розвинена педагогічна рефлексія, здатність ставитися до психоемоційного здоров'я учнів як до цінності (*Нова українська школа...*, 2020). Тому передумовою успішного кар'єрного зростання та професійного становлення майбутніх учителів є високий рівень розвитку соціально-емоційного інтелекту.

Актуалізуючи означену проблему, вбачаємо необхідність у тому, щоб схарактеризувати сутність понять "емоційний інтелект", "соціальний інтелект" у вимірі сучасної науки, які є самостійними об'єктами вивчення.

Термін "емоційний інтелект" уперше згадується на початку 1990-х років у зарубіжній психології. Американські

психологи Джон Мейер (John Mayer) та Пітер Селовеї (Peter Salovey) використали його для позначень показника розвитку людських якостей, таких як: самосвідомість, самоконтроль, мотивація, уміння поставити себе на місце інших людей. Учені зазначали, що емоційний інтелект є здатністю відстежувати власні і чужі емоції, розрізняти їх і використовувати цю інформацію у діяльності (*Gardner, 1983*).

Нині термін "емоційний інтелект" стає часто вживаним і набрав популярності. Варто зазначити, що емоційність відображає найрізноманітніші почуття, тоді як інтелект пов'язаний з логікою, міркуванням, мисленням тощо. Інтелект вважають відносно стійкою структурою розумових здібностей людини. Він охоплює досвід, набуті знання і здатність швидко й доцільно використовувати їх у нових ситуаціях, а також у процесі розв'язання складних завдань. Окрім того, інтелект визначають як систему таких пізнавальних здібностей індивіда, як сприйняття, пам'ять, мислення, уява та відчуття.

За переконаннями української дослідниці О. Чернявської, емоційний інтелект є запорукою успішного навчання, динамічним інтегральним психологічним утворенням, що зумовлює успішність міжособистісної взаємодії, адекватну самооцінку, позитивне мислення, а також лідерські здібності, що ґрунтуються на усвідомленні значущості емоцій та вмінні ними керувати (*Чернявська, 2012, 136–139*). М. Шпак вважає, що емоційний інтелект є інтегральною властивістю особистості, що забезпечує її психологічне благополуччя, успішність соціальної взаємодії, відображаючи пізнавальну здатність до розуміння емоцій та управління ними (*Шпак, 2011, 1, 282–287*).

Цікавим є твердження Жанни Кучеренко про те, що емоційний інтелект поєднує інтелект та емоції, які допомагають особистості глибоко усвідомлювати, розуміти, оцінювати та регулювати власні й чужі емоції; з повагою ставитися до людей, взаємодіяти з ними на основі довіри та співпереживання. У свою чергу, це дозволить взаємодіяти в колективі, створюючи доброзичливу атмосферу, реалізую-

чи власні творчі здібності (Кучеренко, 2016, 54–59).

Особливу увагу привертають міркування Н. Діомідової, що високий емоційний інтелект у студентської молоді та емоційна креативність передбачають наявність конструктивних копінг-стратегій і високий рівень соціального інтелекту. Дослідниця зазначає, що емоційний інтелект студентів проявляється в сукупності чотирьох компонентів: емоційної саморегуляції, емоційної обізнаності, зовнішньої регуляції емоцій і розуміння емоцій (Діомідова, 2015, 146–151). Якщо емоційний інтелект вивчає емоції, то, соціальний інтелект особистості (Social Quotient, SQ) – соціальні аспекти, а саме: уміння комунікувати, встановлювати і підтримувати контакти, знаходити спільну мову з різними людьми, визначати наміри інших людей, передбачати їхню поведінку (на свідомому і підсвідомому рівнях). Соціальний інтелект дозволяє людям жити в суспільстві, разом працювати (Що таке соціальний та емоційний інтелект людини: що позначає це поняття, його основи і особливості).

На нашу думку, емоційний інтелект є інтегральною здатністю людини розуміти, розрізнити та виражати емоції, урахувати емоційний стан інших у процесі міжособистісної взаємодії. Вважаємо, що освіта задіює емоційну сферу людини, сприяє її ціннісному ставленню до знань, інших людей, світу. Емоційний інтелект відіграє важливу роль на шляху до успіху у професійній діяльності, до досягнення бажаної мети.

Д. Гулман пропонує змішану модель емоційного інтелекту, складовими якої є: самопізнання; саморегуляція; соціальні навички; емпатія (здатність співпереживати, розуміти почуття, емоції і наміри інших людей); мотивація. Як бачимо, ці соціальні навички вчений відносить до емоційного інтелекту. Саме тому дана модель називається змішаною. Вітчизняний дослідник Е. Івашкевич у соціальному інтелекті педагога визначає три підструктури: когнітивну, мімічну, емпатійну – ... когнітивна підструктура соціального інтелекту передбачає сукупність стійких знань, оцінок, правил інтерпретації подій, поведінки людей,

їхніх взаємин на основі сформованої системи інтерпретацій на мікροструктурному й макροструктурному рівнях (Івашкевич, 2016).

Ізраїльський психолог Рувен Бар-Он відомий тим, що одним з перших створив авторську модель емоційно-соціального інтелекту, яка, на нашу думку, відкриває нові грані в розумінні педагогічної діяльності. За визначенням Бар-Она, синтез емоційних і соціальних здібностей створює додаткові можливості для соціального розвитку особистості, що позначається на здатності людини розпізнавати, усвідомлювати й відтворювати емоції, почуття; розуміти, що відчувають інші люди й підтримувати з ними стосунки; управляти власними емоціями, тримати їх під контролем; бути менеджером змін, адаптуватися до них, розв'язувати проблеми персонального і міжперсонального характеру; генерувати позитивні емоції й мотивувати себе (*The Bar-On model of emotional-social intelligence (TSI)*, 2006, 13–25).

Як показує досвід, у закладах вищої освіти у студентів активно розвивається соціально-емоційний інтелект, оскільки вони беруть участь у різних заходах, тренінгових програмах, обирають курси, які спрямовані на розвиток емоційного інтелекту. Окрім того, у період навчання необхідно підсилювати мотивацію здобувачів вищої освіти до розвитку власного соціально-емоційного інтелекту завдяки усвідомленню його значущості для особистісного і професійного зростання.

Нами проведено опитування серед студентів педагогічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Запропонована анкета містила десять запитань. Формулюючи їх, ми ставили за мету з'ясувати, чи мають майбутні вчителі початкових класів уявлення про соціально-емоційний інтелект, чи усвідомлюють його значення у професійному становленні та особистісному розвитку в період воєнного часу. На перше запитання анкети "Дайте визначення сутності поняття "соціально-емоційний інтелект" 38% респондентів відповіли, що це здатність особистості керувати своїми емоціями у процесі спілкування, інші 62% розподілилися між позиціями

"Не знаю", "Важко сказати". Однак цікавими були відповіді студентів на запитання "Для чого потрібно розвивати соціально-емоційний інтелект у період війни?". Респонденти стверджували, що соціально-емоційний інтелект потрібно розвивати для того, щоб розуміти власні емоції та вміти керувати ними; підвищувати мотивацію до навчання навіть у складних умовах; виявляти емпатію; бути успішними в житті тощо. Учасники дослідження не оминули увагою й ті варіанти відповідей, які є дійсно важливими в контексті професійної підготовки і успішної кар'єри вчителя. Зокрема, це такі пункти: конструктивно врегулювати конфлікти (60%); розвивати критичне мислення (47%); досягати майстерності в педагогічній професії (45%); розвивати лідерські якості (28,2%).

Вважаємо, що специфічною особливістю професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів у закладах вищої освіти в період війни є те, що засвоєння комплексу необхідних загальнотеоретичних знань, умінь і навичок для успішного виконання професійних функцій повинно відбуватися з використанням різних хвилин рефлексії, вправ і технік, що спрямовані на формування емпатії, довірливого ставлення усіх учасників освітнього процесу один до одного. На заняттях варто створювати атмосферу емоційного комфорту, довіри, взаємоповаги, де викладач є доброзичливим наставником, порадиником, коучем, що з повагою підходить до студентів, цінує їхні якості і цінності, уникає безпосередньої критики при всій групі тощо. Розвиток соціально-емоційного інтелекту майбутніх учителів початкових класів пов'язаний з оптимізацією мотиваційної сфери, формуванням уміння саморегуляції, посилення адаптивних можливостей, соціальної активності, професійної майстерності, цілеспрямованості, вмотивованості на якісне виконання професійних обов'язків у різних умовах, зокрема, і в період воєнного часу.

Вважаємо, що розвиток соціально-емоційного інтелекту майбутніх учителів початкових класів у період війни сприяє формуванню в них емоційно-ціннісного ставлення до себе, інших людей, уміння сприймати не-

вдачі як можливість проаналізувати помилки і почати спочатку, не зацілюватися на негативі, вирішувати складні життєві ситуації; підвищує мотивацію до навчання та творчого розв'язання професійних проблем; допомагає зростанню якості знань з навчальних предметів; формує стресостійкість тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, аналіз наукової думки щодо досліджуваної проблеми засвідчив, що обрана тема є актуальною та доцільною для вивчення. Вважаємо, що розвиток соціально-емоційного інтелекту у майбутніх учителів початкових класів повинен бути системним, цілеспрямованим, здійснюватися у теоретичному і практичному напрямках із застосуванням інноваційних форм та методів роботи в освітньому середовищі закладів вищої освіти. Емоційно зрівноважена, емоційно компетентна особистість здатна розуміти власний емоційний світ та оточуючих, перебуває у злагоді із собою, може вдумливо підходити до розв'язування життєвих труднощів, характеризується відкритістю до навколишнього світу.

Проведений теоретичний аналіз не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективи подальших розвідок убачаємо у вдосконаленні практики закладів вищої освіти щодо розвитку соціально-емоційного інтелекту у студентів-першокурсників у процесі навчальної діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Діомідова, Н. Ю. (2015). Психологічні особливості емоційного інтелекту й емоційної креативності студентів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 2, 146–151.

Івашкевич, Е. (2016). Соціальний інтелект як здатність особистості до соціального пізнання та взаємодії. *Технології розвитку інтелекту*, 2 (2). Режим доступу http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2016_2_2_10.

Кучеренко, Ж. (2016). Емоційний інтелект дошкільників: шляхи розвитку. *Вихователь-методист дошкільного закладу*, 7, 54–59.

Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного

інтелекту в учнів початкової школи. (2020). Тернопіль, Астон. 192 с.

Фурман, В. В. (2018). Розвиток емоційного інтелекту в професійному становленні студента. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 4, 155–160.

Цюняк, О. П. (2020). Стан ментального здоров'я здобувачів вищої освіти у період дистанційного навчання. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 27, 5, 205–209.

Цюняк, О. П. (2022). Формування емоційної культури вчителів початкових класів у період війни. *"Імідж сучасного педагога". Тема: "Педагог – носій цінностей суспільства"*, 3 (204), 48–52.

Чернявська, А. (2012). Емоційний інтелект – запорука успішного навчання. *Молодь і ринок*, 12, 136–139.

Шпак, М. В. (2011). Емоційний інтелект в контексті сучасних психологічних досліджень. *Психологія особистості*, 1 (2), 282–287.

Що таке соціальний та емоційний інтелект людини: що включає це поняття, його основи і особливості. Режим доступу <https://vabos.com.ua/shho-take-socialnij-ta-emocijnij-intelekt-lyudini-shho-vklyuchaye-ce-ponyattya-jogo-osnovi-i-osoblivosti/>.

Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. N. Y.: Basic Books. 449 p.

The Bar-On model of emotional-social intelligence (TSI). (2006). *Psicothema*, 18 (suppl.), 13–25.

REFERENCES

Diomidova, N. Yu. (2015). Psychological features of emotional intelligence and emotional creativity of students. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, 2, 146–151. [in Ukrainian].

Ivashkevych, E. (2016). Social intelligence as an individual's ability to social cognition and interaction. *Tekhnolohii rozvytku intelektu*, 2 (2). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2016_2_2_10. [in Ukrainian].

Kucherenko, Zh. (2016). Emotional

intelligence of preschoolers: you of development]. *Vykhovatel-metodyst doshkilnoho zakladu*, 7, 54–59. [in Ukrainian].

Nova ukrainska shkola: teoriia i praktyka formuvannia emotsiinoho intelektu v uchniv pochatkovoї shkoly: navch.-metod. posib. dlia vchyteliv pochatkovoї shkoly. (2020). Ternopil, Aston. 192 s. [in Ukrainian].

Furman, V. V. (2018). Rozvytok emotsiinoho intelektu v profesiinomu stanovleni studenta [Development of emotional intelligence in the professional formation of a student]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, 4, 155–160. [in Ukrainian].

Tsiuniak, O. P. (2020). Stan mentalnoho zdorovia zdobuvachiv vyshchoї osvity u period dystantsiinoho navchannia. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 27, 5, 205–209. [in Ukrainian].

Tsiuniak, O. P. (2022). Formuvannia emotsiinoї kultury vchyteliv pochatkovykh klasiv u period viiny "Imidzh sучasnoho pedahoha" Formation of emotional culture of primary school teachers during the war. *Tema: "Pedahoh – nosii tsinnostei suspilstva"*, 3 (204), 48–52. [in Ukrainian].

Cherniavska, A. (2012). Emotsiinyi intelekt – zaporuka uspishnoho navchannia. *Molod i rynek*, 12, 136–139. [in Ukrainian].

Shpak, M. V. (2011). Emotsiinyi intelekt v konteksti suchasnykh psykholohichnykh doslidzhen. *Psykholohiia osobystosti*, 1 (2), 282–287. [in Ukrainian].

Shcho take sotsialnyi ta emotsiinyi intelekt liudyny: shcho vkluchaie tse poniattia, yoho osnovy i osoblyvosti [What is the social and emotional intelligence of a person: what does this concept include, its foundations and features]. Retrieved from <https://vabos.com.ua/shho-take-socialnij-ta-emocijnij-intelekt-lyudini-shho-vklyuchaye-ce-ponyattya-jogo-osnovi-i-osoblivosti/>. [in Ukrainian].

Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. N. Y.: Basic Books, 449 p.

The Bar-On model of emotional-social intelligence (TSI). (2006). *Psicothema*, 18 (suppl.), 13–25.

Стаття надійшла 27.10.2022 р.

